

МРНТИ 16.01.45

Г.А.Құдайбергенова

Абай атындағы ҚазҰПУ қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 2 курс магистранты.
Алматы, Қазақстан.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВТЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МҰРАСЫ

Аннотация: Ғалым Ж.Аймауытовтың еңбектерінің оқытушылар үшін маңызы зор. Ғалымның қолданған әдістері қазіргі уақытта да өз жалғасын табууда. Әдіскер Жүсіпбек Аймауытов қазақ тілін оқыту әдістемесіне арнап ана тілін оқытуға, жазу мәселесі мен емле жүйесіне байланысты біршама ғылыми мақалалар жариялаған. Ұлттың жазу тілін жетілдіру, жалпы халықтың сауатын көтеру мәселелерін қозғайды. Ол қазақ халқының сауатты сөйлеп, жазуының негізін қалады десек артық айтпағанымыз.

Мақалада ғалым Ж.Аймауытовтың білім беру әдістері талданды. Әсіресе мына әдістерге тоқталған: буын әдісі, дидактикалық, ғылыми т.с.с.

Тірек сөздер: буын әдісі, дидактикалық әдіс, ғылыми әдіс, грамматика.

Г.А. Кудайбергенова

магистрант 2 курса по специальности Казахский язык и литература
в школах с неказахским языком обучения КазНПУ имени Абая,
Алматы, Казахстан

МЕТОДИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ЖУСУПБЕКА АЙМАУЫТОВА

Аннотация. Труд ученого Ж. Аймауытова имеет большое значение для преподавателей. Методы, использованные ученым, в настоящее время также продолжают развиваться дальше. Методист Жусупбек Аймауытов опубликовал ряд научных статей по методике преподавания казахского языка, связанных с изучением родного языка, проблемами письма и орфографической системой. Затрагивает вопросы совершенствования национального письменного языка, повышения всеобщей грамотности населения. Не лишним будет упоминание о том, что он заложил основу грамотной устной и письменной речи казахского народа.

В этой статье анализировались методы обучения учёного Ж.Аймауытова. Особенно он рассматривал эти методы: слоговой, дидактический, научный методы и т.д.

Ключевые слова: слоговой метод, дидактический метод, научный метод, грамматика.

G.A. Kudaibergenova

2nd year master's student in the specialty Kazakh language and literature in non-Kazakh-speaking schools of KazNPU named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

METHODICAL RECOMMENDATION ZHUSUPBEK AIMAUYTOV

Annotation. The work of the scientist Zh. Aimauytov is of great importance for teachers. The methods used by the scientist continue to evolve at the present time. The methodologist Zhusupbek Aymauytov published a number of scientific articles on the methodology of teaching the Kazakh language, related to the study of the native language, writing problems and the spelling system. During the meeting, issues of improving the language of the nation's writing, increasing the literacy of the population as a whole were discussed. He repeatedly said that the Kazakh people spoke competently and laid the foundation for writing.

In this article we say about education methods of scientist J. Aimauytov. Especially he considered these methods: syllabic, didactic, scientific and etc.

Keywords: syllabic method, didactic method, scientific method, grammar.

Әдіскер Жүсіпбек Аймауытов қазақ тілін оқыту әдістемесіне арнап ана тілін оқытуға, жазу мәселесі мен емле жүйесіне байланысты біршама ғылыми мақалалар жариялаған. Ұлттың жазу тілін жетілдіру, жалпы халықтың сауатын көтеру мәселелерін қозғайды. Әдіскер Ж.Аймауытов «Ана тілін қалай оқыту керек?» атты мақаласында ана тілін оқытуда қолданылатын әдістерге тоқталады: «Бүгінде Америка әдісі, жиынды (комплекті) әдісі, тәжірбиелі (лабораториялы) әдісі, құлшынды-белсенді әдісі тағы сондайлар майданға шығып сөз болып жатыр. Бәрінен білім берудің төте жолын табу. Бізде көп әдістер түгіл жөнді бір де әдіс жоқ деуге болады. Елдегі шала мұғалімдерде қандай әдіс бар? Айтыңызшы! Тап осы қалыпта басқалардың қолданып қолданып жатқан көп әдісінің бірін ала қоюға ыңғайымыз келетін емес. Оқытушымыз, аспабымыз бәрі шалағай. Қолдан келетін пайдалысын біз де сығалап, шымқылап ала беруіміз керек» [1, 212]. Ғалымның бұл айтып кеткен пікірі бүгінгі таңда да өзекті мәселеге айналып отырғаны жасырын емес. Дегенмен қазіргі таңда мектеп мұғалімдерінің біліктілігін арттыру мақсатында ҚР Білім және ғылым министрілігі біршама жұмыстар атқарып жатыр. Оған «Өрлеу біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ мектеп мұғалімдеріне жаңа әдіс-тәсілдерді меңгертіп жатқанын айтуымызға болады. Бұл қазақ мектептеріндегі білім сапасының артуына өз ықпалын тигізері сөзсіз.

Ғалым Ж.Аймауытов тілді оқытудың өзін былай жіктеген болатын:

- 1) жазу-сызу (емле) үйрету;
- 2) сөйлеуге, шығарма жаздыруға төселдіру;
- 3) тіл бақылау (грамматика);
- 4) әдебиет жайынан кеңес құру;

Ғалым сөз қылған жазу-сызу (емле) үйрету және сөйлеуге, шығарма жаздыруға төселдіру мәселесі көкейтесті. Себебі жазуға үйрету ең қиын жұмыс болып табылады. Әдіскер Ж.Аймауытов ұсынған дыбыс әдісіне тоқталсақ. Оқытушы балаға бірнеше дауысты дыбысты үйретеді. Мәселен, «а, о, и» таңбаларын. Содан кейін оқытушы дауыссыз дыбысты қосып, бір буынды жазуды үйретеді. Мысалы, өзі тақтаға «та» деп жазады да, тақтаға бір оқушыны шақырып, оның да «та» деп жазуын талап етеді. «А» әрпінің қалай жазылатынын бала бұрыннан біледі. Білмесе есіне салады. Тақтаға екі-үш оқушы шыққаннан кейін, барлық бала дәптерлеріне көшіріп жазады. Сол жазғандарын оқып, есте сақтайды. Оқушылар «а» дыбысын,

«та» дыбысын жаза біледі. Енді мұғалім «ата» сөзін тақтаға жазады. Жазып жатып «а-та» деп дауысын созып оқиды да, тақтаға содан кейін дәптерлеріне жаздырады [1, 245]. Бұл өте тиімді әдіс. Себебі, баланың есте сақтауына оңай әрі оқытушы үшін ұтымды тәсіл. Атын жаздырып үйрету бала үшін қызықты десек те болады. Ескі молдалар хат танытуға үйреткенде ең алдымен кісі аттарын жазуға үйреткен. Дыбыс әдісімен оқытқанда оқытушы ең алдымен жаңа сөзді буынға бөліп, тақтаға жазады. Әрбір әріптің қалай жазылатынын оқушыларға түсіндіреді. Бала-лар әріптердің қалай белгіленетінін толық меңгерген соң, сөз, сөйлем құрап жаза бастайды. Хат танытудың оңай жолы десек те болады [1, 246]. Сөз, сөйлем құрау арқылы бала ойын нақты, дәл жеткізе алады. Бұл әдістің кемшілік тұсына да тоқталған. Мысалы, ол әр дыбыстың сөз ішінде және жеке қолданылған кезінде ерекшеліктері болатынын аңғарған. Дауыссыз дыбыстан соң немесе дауыссыз ды-быстың алдында «ы» дыбысының естілуі бұл дыбыстардың таза күйінде айтыл-майтындығын көрсетеді. Мәселен, «т» дыбысын жеке күйінде «ты» немесе «ыт» деп оқимыз. «А» дыбысына «ты» дыбысын қосып оқы дегенде, балалар «аты» немесе «аыт» деп оқуы мүмкін [1, 248]. Сонымен қатар, ғалым ойнамалы дыбыс әдісі мен тұтас сөз әдісіне тоқталып өткен. Ойнамалы дыбыс әдісімен оқыту барысында әліпби реті мүлде қолданылмайды. Оқытушы сабақты әңгімелесуден бастайды. Сол әңгімеден бір сөзді немесе сөйлемді алып, сол сөздің дыбыстарына тоқталып өтеді. Бұл әдіспен жазу кезінде әріп, сурет, сызықтар қолданылады. Балалар бірден сөйлем жазуға үйренеді [2, 249]. Әліпби реті сақталмағандықтан, балалар үшін қиындық туғызатын тәрізді. Оқушы әліпби ретін жетік меңгеруі тиіс. Мұғалім тұтас сөз әдісімен оқыту барысында оқушыларға әуел бастан әңгіме іші-нен бір тұтас сөздің жазылған түрін көрсетеді. Сол сөздің суретін салып, астына атын жазып қояды. Мысалы, ырылдаған иттің суретін салып, астына «р» деп жазып қояды. Суретке қарап бала дыбыстарды еске түсіреді. Буынға бөлінетін сөз болса, оны бөліп талдайды. Сол буындар арқылы жаңа сөздер құрап үйренеді. Бұған дейін емле үйрету жатқа жазу арқылы іске асқан [1, 250]. Оның тиімді жолы ретінде тақтадан болмаса кітаптан жазған пайдалырақ. Тұтас сөз әдісімен оқыту барысында да біршама қиындық туу мүмкін. Оқытушының тақтаға сурет салып отыруы уақытты үнемдемейді. Дыбыс баланың есінде тек сурет арқылы қалмауы тиіс.

Сөзге төселдірудің негізі сұрақ және оның жауабы. Ж.Аймауытов өз мақаласында «Дұрыс жауап бере алмаса, әуелі жолдастары, одан қалса оқытушы түзетіп отырсын. Оқытушының түзетуі берілген жауаптың мәнін түзету болмасын, сөйлемнің қырыс, қисынын түзеу болсын. Тілі жетпей тұрған жерін жөндесін» деген екен. Оқытушы қысқа әрі нақты сөйлеуге оқушыларды үйрете білу керек. Ойды дұрыс қалыптастыра білуіміз керек. Ой тиянақты, дұрыс болмай білім болмайды. Оқытушы осы жағына ерекше мән беруі тиіс [2, 214]. Шығарма жазуға тоқталсақ. Оқушының шығарма жаза білуі оның дұрыс ойлай алуының кепілі. Негізі шығарманы оқушыларға оқытыл-ып қойған әңгімеден туғызу керек. Бастапқыда балаға шығарманы жоспарсыз жазуды үйретіп, кейін бала дағдыланған соң, жоспар құрып жазуға үйреткен абзал. Шығарманың тақырыбына назар аударсақ. Жалпы тақырып дәл, ықшам болуы керек. Ауқымы кең тақырыпты беру тиімсіз. Оқытушы сыныпқа бір суретті алып келіп, сол арқылы шығарма жаздырса болады. Баланы ойландыратын, сезімін, қиялын ұстартатын тақырып өте тиімді [2, 217]. Тақырыпты дұрыс таңдай білген дұрыс. Газет бетіндегі өзекті тақырыптарды талдау, оған өз көзқарасын білдіре білу шығарма жазуға итермелеуі мүмкін. Оқылған әңгімеден түсінгенін жазғаннан

дұрысы, өз ойын, көрген-білгенін жазғаны. Шығарма жазылып болған соң, оны қалай түзетеміз? Оқушының дәп-терін сызып, жақсы, жаман деп бағалаған балаға кері әсерін тигізуі мүмкін. Сондықтан, шығарманы сынып бойынша түзету керек. Шығармалар арасынан жақсы, жаман, орташа жазылған шығармаларды алып, оны түзетуге тырысқан жөн. Сонымен қатар, оқытушы белгілі бір шығарманың ең оғаш жерін тақтаға жазып, балаларға түзету керек [1, 218]. Шығарма жаздыру арқылы біз тек баланың қиял өрісін дамыта қоймай, оған тәрбие беруіміз қажет. Шығарма тақырыбының маңыздылығын осы тұста байқаймыз.

Жазу мәселесінде айтыстың шиеленіп, ауыр болуына зор себеп бар. Емлеге әркім әр жақтан, әртүрлі қарайды. Біреу тілдің тарихынан, біреу нағыз грамматика жағынан, біреу естілу (фонетика) жағынан, енді біреулер іс жүзінде қолайлы, жеңілдік келу жағынан шешпек болады [2, 200]. Шынында грамматика екі түрлі болуы керек. Оның бірі тілдің, сөздің, істің ыңғайына жүретін құбылмалы, жанды этимология болса, екіншісі тілдің негізін, түп атасын, өзгеру жолын, тарихын тексеретін ғылыми грамматика болмақ. Мектепте жазу үйретуге, дұрыс сөйлеуге үйрететін жанды этимология мен ғылыми грамматиканы шатастырып жүрміз. Соңғы грамматика орта медреселердің соңғы жылдарында, жоғары медреселерде оқытылу керек. Бастапқы-бастауыш мектепте Аханның тіл құралдары екі түрлі этимологияның жолдарымен жазылған. Іске жанасу жағынан ауыр жерлері көп. Екі сөздің бірінде тіл заңына жүгірудің себебі осы. Мысал келтірейік: «Атты кісі мылтық атты». Фонетика көзімен қарасақ, екеуінде де «атты» жазылады. Олай емес, этимология көзімен қарасақ, бірі сын есім, бірі етістік болған соң, Ахаң екі түрлі жаз деп отыр. [2, 201]. Грамматика жағынан да айырып жазуға Аханның дәлелі жоқ. Алайық мына сөздерді: Қасым-бек, Қойшы-гүл, Түйе-бай, керек-қой, адам-да. Этимологияға сүйенбесе, осы сөздерді бөлек жазуды немесе сызықша-мен жазуды кім білер еді? Этимология бір жағынан сөздің түбірін, табын айырып, мәнісін көрсетіп пайда келтіріп отырса, екінші жақтан жазуға ауырлық келтіріп отыр. Қосалқы сөз, қос сөз, жалғаулық, көсемше, жіңішке буын, жуан буын, шырай, одағайларды бірінен-бірі айыру, араластырмау үшін солай жазылып отыр [2, 202]. Этимология сөздің түбірін, мағынасын анық көрсеткенмен, жұрнақ, жалғауды бөліп жазып көрсету жазу процесінде ауырлық тудырады.

Алғашқы кезде қысқаша көркем әңгіме, ертегі, мысал, өлеңнен бастап жүре - бара маңызы да, көлемі де ұлғайып, әдебиеттің түрлі тарауларына жасалған жөн. Бас, аяғы жоқ ұзын әңгіменің бір қиқымын оқыту керек емес, аз да болса бір нәрсе толық айтылған, тұтас нәрсе оқытылуы керек [2, 215]. Әңгімелер, өлеңдер үлгілі әдебиеттен, не балаларға арнаулы кітаптардан алынуы керек. Өмірді әр жағынан суреттей алмаған, мақсұты, өнегесі сынаржақ, анық көрініп тұрған, әйтпесе, ерсі сөздер балаға оқытылмауы керек. Тұрмыстың жаратқыштың жағын суреттеген, көңілді ашқандай, ойды түрткендей пернелі, үлгілі, сырлы сөздер оқылу керек [2, 216]. Оқушыға күрделі шығарма қызықсыз болуы әбден мүмкін. Оқытушы баланың қызығушылығын ояту үшін, сол шығарманың кейіпкерлері туралы қызық-ты мағлұмат беріп және тақырыбына қарап шығарманың не туралы екенін сұрай отыра, шығарманың өзектілігін балаға түсіндірсе, оқушы шығарманың немен аяқталатынын білгісі кеп, оқуға тырысады. Міне, қызығушылық осыдан туады.

Қазіргі таңда Г.Ж.Тұрдалиеваның «Бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқыту әдістемесі» атты оқу-әдістемелік құралында сауат ашудың «Әліппе» кезеңінде мынандай анықтама берілген. Сауат ашудың басты мақсаты-оқу мен жазуды үйрету. Сөздерді оқу мен жазу үшін тіліміздегі барлық әріптер мен дыбыстар оқытылады.

Сауат ашу ең оңай дыбыс, буын, сөздерден басталуға тиіс. Ең алдымен сөзге, буынға дыбыстық талдау жасау қажет. Оқытушы дыбыстар мен әріптерді таныту мақсатында сөз бен жек дыбысты бөліп алу үйретеді. сонымен қатар, жеке дыбысты анық естіп, дұрыс дыбыстауды меңгертеді. Оның дауысты немесе дауыссыз екенін айқындайды. Оқытушы таныстырылатын дыбысты сөзге жинақтап, буынның құрамын ажыратып, берілген заттардың суреттері бойынша сөз құрастыртады. Жеке әріптерді жазу үлгісі бойынша жазуға үйретеді [3, 12]. Буын арқылы оқыту барысында ашық буыннан бастап оқытылады, ашық буынның 2 түрі үйретіледі. Ашық буын созылып айтылады, буындап оқытуды оңайлатады және ашық буын келесі буынның қосылып айтылуын тілеп тұрады. Мысалы, а-на, а-па, а-ға, ша-на, та-ға [3,14]. Бүгінгі таңдағы дыбыспен оқыту әдісінің Ж.Аймауытов ұсынған әдіспен ұқсастықтары өте көп. Ғалым Г.Ж.Тұрдалиева оқушы грамматикалық ұғымдарды ұмытпау үшін мынандай қағидаларды ұсынады. Өтілген грамматикалық ұғымның айқын және көмескі белгілерін меңгерту. Мысалы, сөздерге дұрыс сұрақ қоя білуді үйретеді. Сонымен қатар, жаңа өтілген материалдарды өткен материалдармен ұштастырып отырады. грамматикалық ұғымдарды көрнекі құралдармен меңгерту. Баланың есінде қалу үшін сол ұғымдарға байланысты жаттығу жұмыстарын жүргізу қажет. Грамматикалық жаттығудың маңызы зор [3, 152]. Г.Ж.Тұрдалиеваның ұсынып отырған буынмен оқыту әдісінің Ж. Аймауытов ұсынған әдістен еш айырмашылығы жоқ. Осы арқылы біз қанша уақыт өтсе де, Ж.Аймауытовтың еңбектерінің әлі күнге дейін құнды екенін аңғарамыз.

Педагогика кең мағынада, баланы тәрбиелеу ережелерін һәм баланы оқыту ережелерін сөйлейтін пән. Осы мағынаға лайықтап, педагогиканы екіге бөледі: бала тәрбиелеу ережелерін баяндайтын бөлімін жалпы педагогика деп атайды; бала оқытудың ережелерін,зандарын сөйлейтін,оқытудың дұрыс жүйесін тауып, білімге тез жету шарттарын көрсететін бөлімін дидактика деп атайды. Дидактика затында грек тілі (дидаксо-үйретемін), бұдан шыққан дидактиканың мағынасы- үйрету,яки оқыту пәні .

Мағынасына қарай дидактика да екіге бөлінеді.

а) Жалпы дидактика, нағыз дидактика. Бұл барлық пәндерге тиісті оқытудың жалпы заңдары,жолдары,оқыту жайындағы жалпы мәселелер туралы сөйлейді.

б) Жеке дидактика, яки методика (методис-грек тілінде-жол,әдіс,амал деген сөзге келеді).Бұл дидактиканың жалпы ережелерін жеке пәндерді оқытқанда қалай жанастыру,қандай әдіс қолдану туралы баян етеді.Сондықтан ана тілінің, есеп пәнінің, жағрафияның, тарихтың, тағы басқа пәндердің өз алдына айрықша оқыту әдістері болады [4,297].

Әрбір үйретудің мүддесі: шәкірттерді болмыспен әбден таныстыру, дұрыс, анық ұғым туғызу үшін ұғымсыз деректерді жақсылап түсіндіру. Жаңа болмыс, жаңа ұғымдарды миға сіңіру – соның бәрінен тізбекті бір бүтін ой шығару.Үйрету әдістерді дұрыс қолданғанда ғана соңғы мүдде орынға келеді. Ой мен іс амал жүзінде адамның түзу жүретін түзу жолы,басқаша айтқанда, әдіс деген ой мен істі белгілі жоспармен дұрыс жүргізу өнері [4, 323].

Әдіскер, ғалым Жүсіпбек Аймауытов оқыту әдістерін үш топқа бөліп, қарастырған болатын. Олардың ерекшелігіне тоқталсақ.

Ғылым мен дидактика әдістері. Дидактика жүзінде бірнеше қабыл етілген әдіс бар. Ол әдістерді айтпастан бұрын әрбір оқытушыға білуге міндет болған жалпы әдіс барлығын ескертеміз. Ол әдіс - ой жүйесі (логика). Бұл әдіс ақылдың жалпы

қай орында болса да тұтынуға жүреді, оқу нәрселерінің бәріне бірдей жетеді, бәрінде қаусырады [4, 323]. Осы айтылғандардан аса керекті екі әдістің-ғылым әдісі мен дидактика әдісінің айырмасын ұғу қиын болмас. Ғылым әдісінде көзге ұстайтын пікір-ой жүйесі, яғни ілтифат әсіресе ғылым деректеріне аударылады, ғылымға тиісті мағлұматтар ішкі байланысына, мазмұнына қарай тізіліп сөйленеді. Дидактика әдісінде көзге ұстайтын бай пікір-адамның жан құбылыстары, мұнда ілтифат шәкірттерге аударылады, оқыту шәкірттер табиғатының өркендеу заңы бойынша жүргізіледі. Бұл әдіспен оқытқанда даяр түйіп, қорытынды, ережелер, заңдар, жорулар, бір сөзбен, даяр мағлұмат шәкіртке берілмейді. Оның бәрі шәкіртке бірте бірте үйретіледі. Ғылымның мақсұты: нәрсені толық, кеңінен толғап, терең қарастыру, зерттеу, ал дидактиканың мақсаты: шәкірттер келешекте өз бетімен жүйелі білім табуға берік негіз салу [4,324]. Ғылым әдісінің маңызы тақырыпты ғылыми жағынан нақты түсіндіру болса, дидактика әдісі оқушының өз бетімен білім алуына ынталандыру.

Қорытындылай келгенде Ж.Аймауытовтың қолданған әдістері қазіргі уақытта да өз жалғасын табуда. Ол ұсынған дыбыспен оқыту әдісінің кемшілік тұстары да кездеседі. Дегенмен сол әдістің негізінде бүгінгі таңда білім берілуде. Тиімді жақтары да аз емес. Ол қазақ халқының сауатты сөйлеп, жазуының негізін қалады десек артық айтпағанымыз. Ғалым Ж.Аймауытовтың еңбектерінің оқытушылар үшін маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТІК ТІЗІМІ:

[1] Аймауытов Ж. 6 томдық шығармалар жинағы. № 6 том. – Алматы: «Елшежі-ре», 2013 ж. – 384 бет.

[2] Тұрдалиева Г.Ж. «Бастауыш сыныптарда қазақ тілін оқыту әдістемесі». – Астана: Фолиант, 2007 ж. – 292 б.

[3] Аймауытов Ж. 5 томдық шығармалар жинағы. № 4-том. – Алматы: Ғылым, 1998 ж. – 448 б.